

ВИКРИВАЧ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

EXPOSER AS A SUBJECT TO THE PREVENTION OF CRIMINAL CORRUPTION OFFENSES

**Карелін В.В., д.ю.н.,
професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Академія Державної пенітенціарної служби**

Статтю присвячено висвітленню такої актуальної проблеми кримінології, як питання діяльності викривача як суб'єкта запобігання кримінальним корупційним правопорушенням. Формування сильної та водночас цивілізованої правової держави завжди потребуватиме розв'язання великої кількості проблем, пов'язаних із запобіганням окремим видам кримінальних правопорушень (проступків та злочинів). Звісно ж, не є винятком і така сфера функціонування, як належна організація запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, що, до речі, зумовлюється як процесами, що відбуваються в Україні, так і у світі. Корупція є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і справедливому функціонуванню як держави та суспільства у цілому, так і підприємствам, установам, організаціям. Саме розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетних напрямів розвитку держави.

Установлено, що протягом 2015–2020 рр. в Україні було створено низку нових правоохоронних та антикорупційних органів, які мали б подолати корупцію в країні, серед них – Національна рада з питань антикорупційної політики при Президенті України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Державне бюро розслідувань, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Вищий антикорупційний суд України та Бюро економічної безпеки.

Доведено, що для повноцінного функціонування новоствореного інституту викривачів слід, по-перше, забезпечувати у кожному випадку їх фізичний захист від корупціонерів, яких вони викрили, оскільки своєю діяльністю з викриття корупційних правопорушень наражають на небезпеку себе та свої родини (перегляд норм Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»); по-друге, забезпечити роботу судових та правоохоронних органів, щоб не було витоку інформації стосовно викривачів; по-третє, забезпечити роз'яснення потенційним викривачам шляхи доведення до спеціально уповноважених органів у сфері запобігання корупції інформації щодо скоєння кримінальних корупційних правопорушень, оскільки про корупцію багато хто не повідомляє, тому що не знає, що таке корупція і куди про неї слід повідомляти; по-четверте, у процесі реформування вітчизняної антикорупційної політики слід урахувати зарубіжний досвід країн Європейського Союзу та США, які досягли значних успіхів у цьому питанні.

Ключові слова: корупція, викривач, корупційна схема, антикорупційна політика, антикорупційний орган, корупційні кримінальні правопорушення.

The article is devoted to the coverage of one of the current problems of criminology as a question of the activity of the whistleblower as a subject of prevention of criminal corruption offenses. The formation of a strong and at the same time civilized rule of law will always require the solution of a large number of problems related to the prevention of certain types of criminal offenses (misdemeanors and crimes). Of course, such a sphere of functioning as the proper organization of prevention of corruption criminal offenses is not an exception, which, by the way, is conditioned both by the processes taking place in Ukraine and in the world. Corruption is one of the most dangerous threats to human rights, democracy, law and order, honesty and social justice, it hinders economic development and threatens the proper and fair functioning of the state and society as a whole, as well as enterprises, institutions and organizations. Solving the problem of corruption is one of the priority directions of the state's development.

It is established that during 2015–2020 a number of new law enforcement and anti-corruption bodies were established in Ukraine to combat corruption in the country, including the National Council for Anti-Corruption Policy under the President of Ukraine, the National Agency for Prevention of Corruption, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, State Bureau of Investigation, National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and management of assets obtained from corruption and other crimes, the Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine and the Bureau of Economic Security.

It is proved that for the full functioning of the newly established institute of whistleblowers it is necessary to first provide in each case their physical protection from corrupt people whom they have exposed, because their activities to expose corruption offenses endanger themselves and their families (revision of the Law of Ukraine persons involved in criminal proceedings); secondly, to ensure the work of judicial and law enforcement agencies so that there is no leakage of information about whistleblowers; thirdly, to provide explanations to potential whistleblowers on how to bring information on the commission of criminal corruption offenses to the specially authorized bodies in the field of anti-corruption, as many people do not report corruption because they do not know what corruption is and where it should be reported; Fourth, in the process of reforming the domestic anti-corruption policy, the foreign experience of the European Union and the United States, which have made significant progress in this issue, should be taken into account.

Key words: corruption, whistleblower, corruption scheme, anti-corruption policy, anti-corruption body, corruption criminal offenses.

Формування сильної та водночас цивілізованої правової держави завжди потребуватиме розв'язання великої кількості проблемних питань, пов'язаних із запобіганням окремим видам кримінальних правопорушень (проступків та злочинів). Звісно ж, не є винятком і така сфера функціонування, як належна організація запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, що, до речі, зумовлюється як процесами, що відбуваються в Україні, так і у світі. Корупція є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і справедливому функціонуванню як держави та суспільства у цілому, так і підприємствам, установам, організаціям. Саме розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетних напрямів розвитку держави [1]. Протя-

гом 2015–2020 рр. в Україні було створено низку нових правоохоронних та антикорупційних органів, які мали б подолати корупцію в країні, серед них – Національна рада з питань антикорупційної політики при Президенті України (2014 р.), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) (2015 р.), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) (2015 р.), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) (2015 р.), Державне бюро розслідувань (ДБР) (2016 р.), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА) (2016 р.), Вищий антикорупційний суд України (ВАСУ) (2018 р.) та Бюро економічної безпеки (БЕБ) (з 28 січня 2018 р.).

Проблему корупції неможливо подолати виключно зусиллями представників влади, адже є інша частина сус-

пільства, яка покiрно дає хабарі і замовчує цей факт. Існує думка, що активна взаємодія влади і суспільства може дати позитивні результати у сфері боротьби з корупцією. Відомо, що докази у справах про корупційні правопорушення часто надаються «інформаторами» [2].

Як зазначає у своєму виступі заступниця голови Комітету з питань антикорупційної політики, депутатка з фракції «Слуга народу» Галина Янченко, «подолати корупцію правоохоронні органи не можуть самостійно. Тому ми запроваджуємо додатковий юридичний захист і гарантії для викривачів корупції, щоб вони стали активними викривачами корупційних схем в Україні» [3]. Також слід зазначити, що запровадження інституту викривачів є однією з вимог інтеграції України до Європейського Союзу та НАТО.

Проблематикою діяльності викривачів цікавилася значна кількість учених, серед яких: А.М. Бандурка, В.І. Бенедик, М.В. Буромеський, В.Д. Гвоздецький, З.А. Загінєй, М.Г. Іванець, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, О.О. Косиця, О.О. Костенко, В.І. Литвиненко, О. Мусієнко, В.А. Некрасов, О.В. Нестеренко, Д.Й. Никифорчук, В.В. Плиська, В.Ф. Пузирний, М.А. Погорецький, О.В. Сердюк, С.Д. Скулиш, О.К. Тугарова, Ю.Є. Черкасов, І.І. Шинкаренко, О.Ю. Шостко, М.Є. Шумила, І.І. Яцків та ін.

Метою статті є аналіз поглядів щодо розкриття особливостей викривача корупції як суб'єкта запобігання кримінальним корупційним правопорушенням.

Розкриваючи дану проблематику, слід зазначити, що під викривачем розуміється особа, яка за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною, добросовісно (за відсутності корисливих мотивів, мотивів неприязних стосунків, помсти й інших особистих мотивів) повідомляє спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції про вчинення іншою особою корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією [4].

В.І. Бенедик зазначає, що викривач – це особа, яка за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною, добросовісно (за відсутності корисливих мотивів, мотивів неприязних стосунків, помсти, інших особистих мотивів) повідомляє спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про вчинення іншою особою корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією [5, с. 214].

Законодавець надав своє визначення викривача, яке виклав у Законі України «Про запобігання корупції»: це фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [6].

Але, на нашу думку, найбільш удале визначення надала О.О. Косиця. Вона зазначає, що викривачем є особа, яка, ґрунтуючись на принципі добросовісності, добровільно повідомляє (у межах відповідної організації або до правоохоронного органу) або публічно оприлюднює достовірну інформацію про правопорушення, загрозу або шкоду суспільним інтересам, що отримана під час трудової або службової діяльності [7, с. 322].

Викривачем у сфері корупції запропоновано вважати особу, яка, ґрунтуючись на принципі добросовісності, за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною, добровільно повідомляє про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», що стали їй відомі в результаті проходження публічної служби, а також трудової, господарської

та громадської діяльності як у приватному, так і публічному секторі [7, с. 322].

Але слід зазначити, що Національне агентство із запобігання корупції у своїй роботі з викривачами користується формулюванням, поданим у Законі України «Про запобігання корупції». Цей Закон окреслює декілька важливих умов, які визначають викривача корупції.

Отже, викривач – це фізична особа, яка володіє інформацією про можливі факти корупційних правопорушень – фактичними даними, а саме про обставини правопорушення, місце і час його вчинення та особу, яка вчинила правопорушення; переконана у достовірності цієї інформації; отримала цю інформацію під час трудової, професійної, господарської, громадської, наукової діяльності, проходження служби чи навчання. Якщо хоча б одна із цих умов не виконана, особа не може вважатися викривачем, і НАЗК не може розглядати повідомлення від неї як від викривача [8].

Викривачі у своїй діяльності протидіють корупції, яка проникла в усі сфери людського життя.

Корупція (від лат. *corruptio* – підкуп) – зловживання посадовою особою своїм службовим становищем заради власних інтересів, що спричиняє шкоду інтересам держави й суспільства. Корупція, як правило, супроводжується порушенням законності. Під корупцією розуміють підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників. Для боротьби із цим явищем у державному управлінні мають бути застосовані різноманітні заходи, серед яких не останнє місце займають етичні протидії корупції [9, с. 3].

Корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Правопорушення, пов'язане з корупцією, – діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 України «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [10].

Слід зазначити, що викривачі, викриваючи зловживання, повинні діяти анонімно, щоб не наражати на небезпеку себе та свої сім'ї, тому Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство із запобігання корупції зобов'язані створити захищені анонімні канали зв'язку (канали онлайн-зв'язку, анонімні гарячі лінії, електронні поштові скриньки та ін.), через які викривач може здійснити повідомлення, гарантовано зберігаючи свою анонімність [11]:

- внутрішні канали повідомлення – способи захищеного та анонімного повідомлення інформації, яка повідомляється викривачем керівнику або уповноваженому підрозділу (особі) органу або юридичної особи, у яких викривач працює, проходить службу чи навчання або на замовлення яких виконує роботу;

- зовнішні канали повідомлення – шляхи повідомлення інформації викривачем через фізичних чи юридичних осіб, у тому числі через засоби масової інформації, журналістів, громадські об'єднання, професійні спілки;

- регулярні канали повідомлення – шляхи захищеного та анонімного повідомлення інформації викривачем НАЗК, іншому суб'єкту владних повноважень, до компетенції якого належать розгляд та прийняття рішень із питань, щодо яких розкривається відповідна інформація [12].

В Україні з'явиться Єдиний портал повідомлень викривачів корупції. Якщо людина знає про вже вчинений чи можливий злочин, то вона може залишити у спеціальній базі цю інформацію. Проте викривач має повідомити, звідки йому це відомо та навіть навести факти, що підтверджують правопорушення. Винагороду він зможе отримати тільки після того, як суд визнає корупціонера

винним та стягне з нього на користь держави його гроші, цінності або майно [13].

Слід зазначити, що викривач має свої права і користується ними у повному обсязі: бути повідомленим про свої права та обов'язки; отримувати підтвердження прийняття та реєстрації повідомлення; має право на безоплатну правову допомогу у зв'язку із захистом прав викривача; на конфіденційність; повідомляти про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» анонімно; у разі загрози життю і здоров'ю – на забезпечення безпеки щодо себе та близьких осіб, майна та житла або на відмову від таких заходів; на відшкодування витрат у зв'язку із захистом прав викривачів, витрат на адвоката у зв'язку із захистом прав особи як викривача, витрат на судовий збір; на винагороду у визначених законом випадках; на отримання психологічної допомоги; на звільнення від юридичної відповідальності у визначених законом випадках; на отримання інформації про стан та результати розгляду, перевірки та/або розслідування за фактом повідомлення ним інформації [14].

Відповідальність за порушення прав викривача: адміністративна – за незаконне розголошення інформації про викривача, його близьких осіб чи інформації, що може ідентифікувати особу викривача, його близьких осіб, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень – штраф від 1 000 до 2 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік (частина друга статті 172-8 Кодексу України про адміністративні правопорушення); кримінальна – за незаконне звільнення працівника з роботи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» – штраф від 2 000 до 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років (частина перша статті 172 Кримінального кодексу України) [15].

Викривач, своєю чергою, несе відповідальність відповідно до статті 383 Кримінального кодексу України, тобто

за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або зі штучним створенням доказів обвинувачення, а також вчинені з корисливих мотивів – караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк [16].

Повідомлення про злочин має бути неправдивим, тобто не відповідати дійсності чи в повному обсязі, чи хоча б частково. Неправдиві відомості можуть стосуватися події злочину, особи, що нібито його вчинила; можуть бути пов'язані з обвинуваченням у злочині, який дійсно мав місце, але був вчинений не тією особою, яка обвинувачується; можуть полягати в неправдивому обвинуваченні особи у більш тяжкому злочині тощо. Ці відомості можуть стосуватися й окремих обставин учинення злочину (місця, часу, застосованих засобів тощо). Однак неправдивість повідомлення стосується лише фактичних обставин, а не їх юридичної оцінки [17].

Висновки. Для повноцінного функціонування новоствореного інституту викривачів слід, по-перше, забезпечувати у кожному випадку їх фізичний захист від корупціонерів, яких вони викрили, оскільки своєю діяльністю з викриття корупційних правопорушень наражають на небезпеку себе та свої родини (перегляд норм Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»); по-друге, забезпечити роботу судових та правоохоронних органів, щоб не було витоку інформації стосовно викривачів; по-третє, забезпечити роз'яснення потенційним викривачам шляхів доведення до спеціально уповноважених органів у сфері запобігання корупції інформації щодо скоєння кримінальних корупційних правопорушень, оскільки про корупцію багато хто не повідомляє, тому що не знає, що таке корупція і куди про неї слід повідомляти; по-четверте, у процесі реформування вітчизняної антикорупційної політики слід урахувувати зарубіжний досвід країн Європейського Союзу та США, які досягли значних успіхів у цьому питанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання і протидія корупції. URL: <https://www.molod-kredit.gov.ua/pro-fond/zapobihannia-ta-protydiia-koruptsii>.
2. Викривачі за новим законом про запобігання корупції. URL: НАКАЗ (land.gov.ua).
3. Made for minds. «Сталінськими методами»: як в Україні заохочуватимуть викривачів корупції. URL: <https://www.dw.com/uk/сталінськими-методами-як-в-україні-заохочуватимуть-викривачів-корупції/a-50876521>.
4. Бобіта А. Викривачі за антикорупційними законодавствами України та Грузії: порівняльно-правова характеристика. *Вісник прокуратури*. 2015. № 3(165). С. 117–124.
5. Бенедик В.І. Інститут викривачів в Україні: проблеми визначення поняття. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 212–215.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
7. Косиця О.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав викривачів в Україні.
8. Кого НАЗК вважає викривачем? *Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)* : офіц. стор. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/NAZKgov/posts/3254725454587356/>.
9. Василевська Т.Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів : навчально-методичні матеріали / уклад. О.М. Руденко. Київ : НАДУ, 2013. 76 с.
10. Види юридичної відповідальності за корупційні правопорушення. *Управління Держпраці у Хмельницькій області*. URL: <http://km.dsp.gov.ua/news/632-vidi-yuridichnoyi-vidpovdalnost-za-korupsyn-pravororushennya.html>.
11. Хто такий викривач корупції? Які має права та захист? *Головне управління Пенсійного фонду України в Миколаївській області*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/mk/153668-hto-takij-vykrivach-koruptsiyi-yaki-maye-prava-ta-zahyst/>.
12. Щодо правового статусу викривача : Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції від 23.06.2020 № 5. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/shhodo-pravovogo-statusu-vykrivacha/>.
13. Що відбувається: Бути викривачем корупції в Україні. Як на цьому заробити? URL: <https://podcasts.apple.com/sn/podcast/що-відбувається-бути-викривачем-корупції-в-україні/id1394491455?i=1000508166536>.
14. Права та гарантії захисту викривачів відповідно до Закону України «Про запобігання корупції». *Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/prava-ta-garantii-zahystu-vykrivachiv-vidpovidno-do-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi/>.
15. Викривачі корупції. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/regions/kyiv/region-corruption-vikrivachi-korupcii.html>.
16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
17. Правовий статус викривачів. *Єдиний портал організації системи МВС України*. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/Pravoviy_status_vikrivachiv.htm.